

Horváth Emőke, Sarnyai Csaba Máté és Vassányi Miklós (szerk.):

Egyházi és vallási reformtörekvések régen és ma

BUDAPEST: KAIROSZ KIADÓ, 2020

A Magyar Nemzeti Múzeumban került megrendezésre a Magyar Történelmi Társulat Egyháztörténelmi Tagozatának konferenciája (*Reformtörekvések a vallásokban és az egyházakban tegnap és ma*) 2017 októberében. A konferencián elhangzott előadásokból készült tanulmányokat tartalmazza a mostani tanulmánykötet, amelyet 2020-ban adott ki a Kairosz kiadó, s melynek szerkesztői Horváth Emőke, Sarnyai Csaba Máté és Vassányi Miklós.

A kötet egyik fontos tulajdonsága (a nívós tanulmányok mellett) a szerzők és szerkesztők azon szándéka, hogy így adózzanak Sághy Marianne egyháztörténész emlékének, aki a halála miatt sajnálatos módon már nem tudta befejezni a kéziratát.

A kötet összesen tíz tanulmányt tartalmaz, melyeket a szerkesztők három fő fejezetbe rendeztek el. Az első fejezet (*Késő ókor és középkor*) két tanulmányt foglal magában, a második fejezet (*Reformáció*) négy írást tartalmaz, a harmadik (*XIX–XX. század*) pedig szintén négyet.

Az első fejezet Vassányi Miklós tanulmányával (*Ál-Areopagita Szent Dénes mint a keresztény teológia filozófiai reformere*) kezdődik, melyben a szerző azt vizsgálja, hogy a szeráfi teológus hogyan épít be újplatonikus elemeket abba a szintézisbe, amely az *Isten nevei* című művében található. A szent szerző (akinek pontos személyazonossága ismeretlen) egyaránt jól ismerte az újplatonikus filozófiát és a keresztény teológiát, így feltehetőleg megtérése előtt a neves athéni platonikus iskola tagja lehetett. A tanulmány ennek megfelelően különösen a Lét mint dénesi istennév eredetét keresi Proklos *Platonikus teológiájában* és *Teológiai elemtanában*.

A második tanulmány (*A clunyiek jelenléte Navarra, Aragónai León és Kasztília királyságaiban a XI–XII. században. A római rítus bevezetésének körülményei*) szerzője Bubnó Hedvig, aki a cluny-i reformtörekvések hispániai hatásait vizsgálja a XI–XII. század közötti periódusban. III. Nagy Sancho (1004–1035) uralkodásának idejére tehető Cluny és a spanyol királyságok kapcsolatfelvétele, azonban a jelentős szerzetesi központ hispániai befolyása majd csak évtizedekkel később, a XI. század 70-es, 80-as éveitől kezdve mutatható ki. A tanulmányban a szerző kiemeli, hogy a reformtörekvések megerősödésében jelentős szerep jutott a pápaságnak, amit alátámaszt, hogy a spanyol királyságok igyekeztek megnyerni maguknak a Szentszék támogatását, mivel fenyegetve érezték magukat mind a muzulmánokkal, mind

a frankokkal szemben. A szerző szerint ennek a folyamatnak köszönhető a hispániai városok itáliai és francia negyedeinek megjelenése, a templomépítészet stílusának átalakulása (román, később gótikus), valamint a liturgikus reform bevezetése. Ennek eredménye lett, hogy a római liturgia felváltotta a mozarab liturgiát (mely a vizigót hagyományból táplálkozott), amely aztán a későbbi keresztény egység megvalósításának fontos eszközévé válhatott azokon a területeken, melyeket az európai seregek visszafoglaltak a *reconquista* során.

A kötet második fejezetét (*Reformáció*) Ittzés Gábor tanulmánya (*Initia reformationis: Luther disputációja a skolasztikus teológia ellen*) nyitja, melyben a szerző megkérdőjelezi, hogy valóban 1517. október 31-ének nevezetes dátumát és a wittenbergi templom kapujára kiszögeezett tételeket tekinthetjük-e a reformáció kezdetének. A reformációkutató azzal érvel, hogy Luther Márton életének számos más eseménye is megfeleltethető a reformáció kiindulópontjának. A tanulmány további részében Ittzés Gábor elemzi a *Disputáció a skolasztikus teológia ellen* című Luther-iratot eszmei-teológiai szempontból. Az irat 1517 szeptemberére datálható, s a reformációkutató az elemzés során azonosítja benne azon szerzőket és tanokat, melyeket Luther Márton célba vett. Az azonosított szerzők és tanok közül egyértelműen kiemelkedik Arisztotelész, akit Luther a saját teológiája fő ellenségének és a skolasztikus teológia megalapozójának tekintett.

A következő tanulmányban (*A keresztény gondolkodás fordulata: Luther Heidelbergi disputációja Heidegger filozófiájának kontextusában*) Horváth Orsolya komplex eszme- és hatástörténeti elemzést végez Luther Márton műve, a *Heidelbergi disputáció* kapcsán. A szerző már a tanulmány elején leszögezi, hogy nem célja a nagy reformátor szövegének teológiai elemzése, inkább annak vizsgálata, hogy Luther teológiája miként formálhatta Heidegger gondolkodását a *Bevezetés a vallásfenomenológiába* című előadássorozata alapján ítélve. A szerző a megnevezett szempontból nézve veszi sorra a *Heidelbergi disputációban* megfogalmazott paradox teológiai téziseket. Jellemző ezekre a tézisekre, hogy részben (a *Disputáció a skolasztikus teológia ellen* című műhöz hasonlóan) Arisztotelész ellen irányulnak. A tanulmány befejezéseként a szerző levonja a végkövetkeztetést, mely szerint Luther Márton egyértelműen hatást gyakorolt Martin Heideggerre, s ez a hatás mindenekelőtt az ember végességének láttatásában érhető tetten.

Csepregi Zoltán írásának (*Reformtörekvések – falun. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek elemzése*) központi témája a reformáció megindulásának hatása a települések szintjén, amit az esztergomi egyházlátogatási jegyzőkönyveket elemezve mutat be. A téma legfontosabb történeti háttere nem más, mint az 1558. szeptember 16–18-i znióváraljai zsinat, ahol az összegyűlt 200 pap kidolgozott egy hat fejezetből álló rendtartást, a végzések érvényesítésére pedig főesperesi vizitációkat rendeltek el. A szerző kiemeli az 1559 és 1562 között felvett jegyzőkönyvek fontosságát, mivel a bennük szereplő feljegyzések bepillantást engednek az esztergomi főegyházmegye

belső viszonyaiba. Ezekből a feljegyzésekből igen érdekes kép rajzolódik ki. Ezen kép szerint mindössze néhány évtizeddel a reformáció megindulását követően az esztergomi vármegyében (vagyis a magyar katolikus egyház egyik központjában), egyes vidékeken, a bányavárosokban és más városokban (egészen pontosan Komáromban és Lévában) szinte csak protestáns lelkészt találni. Sőt, az is kiderül a feljegyzéseket vizsgálva, hogy ezen időszakra meghatározóvá vált a reformáció a Csallóköz-Mátyusföld magyar és német falvaiban, valamint a szlovák többségű Liptó vármegyében.

A következő tanulmány a *Református elitcsoport létrehozásának kísérlete a Székelyföldön Apafi Mihály korában* címet viseli, a szerzője pedig Balogh Judit, aki gondolatébresztő módon közelíti meg a témát. Megközelítésmódjára jellemző, hogy a székelyföldi felekezeti kérdés történetét a társadalmi csoportok vonatkozásában vizsgálja. Ez a megközelítés amiatt is fontos, mivel ez az aspektus újabban különös hangsúlyt kap a konfesszionalizációhoz kapcsolódó történettudományi vitákban. A szerző megjegyzi, hogy a sokfelekezetű Erdélyi Fejedelemségen belül a székely társadalom különleges helyzetben volt, mivel a kis területű térségben számos felekezet volt jelen. Balogh Judit írása megmutatja, hogy a felekezeti identitás csoportképző erőként hatott a székelyföldi hívekre a konfesszionalizáció korában, Apafi Mihály uralkodása idején.

Modernizálódás vagy térvésztes? Vázlat a XIX. századi spanyol dezamortizáció egyházra gyakorolt hatásáról címen Semsey Viktória a dezamortizáció problémájával foglalkozik. A dezamortizáció a spanyol történelem igen fontos jelensége, melynek a kötött forgalmú földek és ingatlanok állami kisajátítását és kiárusítását jelenti. A szerző bemutatja a dezamortizációs folyamatot mint külső tényezőt a spanyol egyházban, amelynek legfőbb célja volt az állami bevételek növelése, azonban ez olyan folyamattá vált a XIX. században, amely magával hozta a modernizációt is. Érdekességként megjegyzi, hogy sok ember a római katolikus egyházat még mindig a modernizáció-ellenességgel azonosítja, amely szembenáll a liberális értékeket valló „másik” Spanyolországgal. A dezamortizáció jelenségének vannak magyar vonatkozásai is, mivel ez a jelenség hatott Magyarországra is, ami a magyar katolikus autonómiáról szóló vitában mutatható ki. Egyes spanyol történészek a jelenség hatását összetettnek írják le. Eszerint az egyházi dezamortizáció támogatta a modern polgári állam kialakulását, azonban Spanyolország déli részén egyértelműen hozzájárult a nagybirtokrendszer megerősödéséhez.

Szigeti Jenő írásában (*Egy alföldi gyülekezet meghiúsult reformációja a XIX. század végén*) kifejti azon nézetét, hogy a reformáció állandó folyamat, nem pedig egyedi esemény. A szerző pontosan meghatározza a történeti időszakot, a XIX. század közepét, amelyre jellemző, hogy a magyar protestantizmus ekkor élte át egyik legnagyobb szekularizációs válságát. A válság egyik kiváltója a felvilágosodás volt, amely döntő változást hozott a magyar népi kultúrában, és maradandó átala-

kulást idézett elő a népi vallásosság történetében. Erre jó példa, hogy a protestáns népi vallásosság (amely puritán gyökerekkel rendelkezett) fokozatosan kiszorult a templomokból, és átalakult házi istentiszteletté. Szigeti Jenő ezeket a folyamatokat állítja párhuzamba a szabadegyházi mozgalmak államtól független törekvéseivel, amelyek közös jellemzője, hogy a templomi kegyesség kiüresedésének ellensúlyozása végett jöttek létre.

A kötet utolsó előtti tanulmányában (*Protestantizmus és modernitás Ernst Troeltsch nyomán*) Máté-Tóth András röviden áttekinti Ernst Troeltsch német teológus, filozófus életművét, majd részletesen megvizsgálja Troeltsch *A protestantizmus jelentősége a modernitás kialakulásában* című monográfiájának gondolatmenetét. Máté-Tóth András sorra veszi egy kiválasztott Troeltsch-előadás egyes részeit, majd bemutatja a német teológus-filozófus által használt fogalmakat, eszméket és értelmezéseket. A Troeltsch gondolatvilágában szereplő eszmék és értelmezések közül az óprotestantizmus megkülönböztetése az újprotestantizmustól, illetve az egyházi kultúra és a modern kultúra szembeállítására a legjelentősebb.

A tanulmánykötet utolsó írásában (*Szociális reformok keresztény szellemben Giesswein Sándor gondolatvilágában*) Sarnyai Csaba Máté áttekinti Giesswein Sándor szociális reformmal kapcsolatos gondolatait, bennük példát keresve a konzervatív keresztény társadalmi reformelképzelések hazai megjelenésére a századfordulón. A győri kanonok 1905-ben néppárti országgyűlési képviselő volt, majd *Társadalmi problémák és keresztény világnézet* (1907) című művében foglalja össze és értelmezi a keresztényszociális reformgondolkodás eszmei kontextusát és kulcsfogalmait. A *Társadalmi problémák és keresztény világnézet* című művére jellemző, hogy benne kimutathatóak más eszmerendszerekből átvett elemek, melyeket Giesswein Sándor igyekszik visszavezetni Jézus Krisztus tanításaira, és a *Rerum novarum* szellemében keresztény etikai kontextusban értelmez újra.

Pető László